

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Gerashchenko S. Ways of development of communication skills in mentally retarded pupils at lessons of the Ukrainian language / S.Gerashchenko // Actual problems of the correctional education : Ministry of Education and Science of Ukraine, National Pedagogical Drahomanov University, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohyenko National University / edited by V.M. Synjov, O.V. Havrilov. – Issue 5.- Kamyanets-Podilsky: Medobory-2006, 2015.– P. 67–76

Геращенко С.І. Шляхи розвитку комунікативних умінь у розумово відсталих учнів на уроках української мови. Стаття присвячена проблемі розвитку комунікативних умінь у розумово відсталих учнів. Представлено та обґрунтовано методичні умови і вправи, які можуть бути використані для розвитку комунікативних умінь учнів на уроках української мови. На основі огляду загальної і спеціальної педагогічної, психологічної та методичної літератури, аналізу практики у статті розкриваються певні шляхи розвитку комунікативних умінь розумово відсталих учнів у процесі вивчення української мови. Вибір зазначеної теми зумовлений необхідністю підвищення комунікативної компетентності, загальномовної і мовленнєвої культури розумово відсталих школярів, ефективності мовленнєвої підготовки розумово відсталих учнів, а також тим суттєвим значенням, яке надається вивченню української мови в системі навчання, виховання та реабілітації осіб з розумовою відсталістю.

Визначаються теоретичні та методологічні підходи до визначення шляхів розвитку комунікативних умінь у розумово відсталих учнів у реальному практичному змісті, яке зокрема, полягає в конкретизації мовних знань, забезпеченні активності і самостійності учнів під час виконання лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ, створення ситуацій, які спонукали б до використання набутих знань у самостійних усних і письмових висловлюваннях учнів.

Ключові слова: комунікативні уміння, розумово відсталі учні, мовленнєві вміння.

Геращенко С.І. Пути развития коммуникативных умений у

умственно отсталых учащихся на уроках украинского языка. Статья посвящена проблеме развития коммуникативных умений у умственно отсталых школьников. Представлены и обоснованы методические условия и упражнения, которые могут быть использованы для развития коммуникативных умений учащихся на уроках украинского языка. На основе обзора общей и специальной педагогической, психологической и методической литературы, анализа практики в статье раскрываются некоторые пути развития коммуникативных умений умственно отсталых учеников в процессе изучения украинского языка. Выбор данной темы обусловлен необходимостью повышения коммуникативной компетентности, общезыковой и речевой культуры умственно отсталых школьников, эффективности речевой подготовки умственно отсталых учащихся, а также тем существенным значением, которое придается изучению украинского языка в системе обучения, воспитания и реабилитации лиц с умственной отсталостью.

Определяются теоретические и методологические подходы к определению путей развития коммуникативных умений у умственно отсталых учеников в реальном практическом смысле, которое в частности, заключается в конкретизации языковых знаний, обеспечении активности и самостоятельности учащихся при выполнении лексико-грамматических и грамматико-стилистических упражнений, создание ситуаций, которые побуждали бы к использованию приобретенных знаний в самостоятельных устных и письменных высказываниях учеников.

Ключевые слова: коммуникативные умения, умственно отсталые учащиеся, речевые умения.

Розвиток комунікативних умінь у розумово відсталих учнів розглядається як одне з найважливіших завдань формування мовленнєвої діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з інтелектуальною недостатністю. У Державному стандарті спеціальної освіти, зазначено, що важливим компонентом життєвої компетентності учнів є реалізація комунікативного принципу який є провідним при вивченні української мови та передбачає вміння користуватися мовою як засобом спілкування.

У контексті проблеми корекційної педагогіки дослідники А.К. Аксьонова, Л.С. Вавіна, М.Ф. Гнезділов, Н.П. Кравець, Л.Л. Логвінова, В.Г. Петрова, Г.С. Піонтківська, В.М. Синьов, З.Н. Смирнова, Н.В. Тарасенко, Т.К. Ульянова, М.К. Шеремет та ін. зазначають, що мовленнєвий розвиток учнів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів передбачає збагачення і активізацію словника; удосконалення граматичної будови мовлення; розвиток комунікативних умінь у різних формах зв'язного мовлення.

За дослідженнями провідних науковців корекційної педагогіки (В.І. Бондар, Л.С. Вавіна, Н.П. Кравець, В.М. Синьов, Є.Ф. Соботович, В.В. Тарасун, Т.К. Ульянова, М.К. Шеремет, М.Д. Ярмаченко та ін.) комунікативна спрямованість навчання української мови визначається основними функціями мовлення, які спрямовані на формування соціально активної особистості.

На думку Г.М. Дульнева, І.Г. Єременка, Л.В. Занкова, О.Р. Лурія, Р.І. Лалаєвої, М.С. Певзнер, В.Г. Петрової, С.Я. Рубінштейн, В.М. Синьова, Т.К. Ульянової, М.П.Феофанова, Ж.І. Шиф та ін. мовлення відіграє велику роль у психічному розвитку учнів, у розвитку мислення і психічної діяльності вцілому. Включення мовлення у пізнавальну діяльність учнів перебудовує їх психічні процеси. Такі мисленнєві операції, як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування, розвиваються і удосконалюються по мірі оволодіння мовленням .

Вивчення української мови безпосередньо впливає на розвиток та корекцію пізнавальних можливостей розумово відсталих учнів. Тому пошуку засобів активізації процесу засвоєння мовних знань та формування мовленнєвих умінь розумово відсталими учнями завжди приділялась достатня увага вчених-дефектологів (А.К. Аксьонова, Н.М. Барська, Л.С. Вавіна, В.В. Воронкова, М.Ф. Гнезділов, Г.М. Дульнев, Н.П. Кравець, В.Е. Левицький, Л.Л. Логвінова, В.Г. Петрова, Г.С. Піонтківська, З.Н. Смирнова, Т.К. Ульянова, М.П. Феофанов та ін.).

Як відомо, внаслідок недостатності аналітико-синтетичної діяльності та обмеженого попереднього мовленнєвого досвіду розумово відсталі учні у процесі оволодіння комунікативними вміннями зазнають певних труднощів, подолання яких не завжди буває успішним. Тому зусилля багатьох науковців та педагогів спрямовані на пошук засобів активізації граматичних знань у розумово відсталих старшокласників, що сприяють більш успішному формуванню комунікативних умінь.

Недосконалість комунікативних умінь розумово відсталих учнів, їх мовленнєве недорозвинення ускладнюють процес спілкування, ускладнюють розвиток мовномисленнєвої та пізнавальної діяльності дітей, перешкоджають створенню умов для успішної соціальної адаптації випускників. Організація педагогічної роботи на уроках української мови вимагає постійної уваги до більш повного використання потенційних інтелектуальних і мовних можливостей розумово відсталих школярів з метою підвищення ефективності процесу навчання.

Комунікативний підхід до вивчення української мови, як зазначає А.К.Аксьонова, припускає потребу в спілкуванні, мотиви акту спілкування, умови, за яких здійснюється спілкування. Виконання комунікативних завдань забезпечує формування комунікативної компетенції учнів.

У дослідженнях психологів, лінгвістів, психолінгвістів, формування і розвиток комунікативних умінь у процесі вивчення української мови передбачає сформованість у школярів певних знань про мову і мовлення.

У дослідженнях М.Ф. Гнездилова обґрунтовується положення про те, що формування всіх видів мовленнєвої діяльності на уроках мови є одним з основних завдань і методичним принципом навчання мови. На його думку, сформованість у розумово відсталих школярів таких мовленнєвих умінь і навичок, як читання і письмо, значно розширює коло їх комунікативних можливостей. Читаючи й аналізуючи під керівництвом вчителя тексти, учні набувають навички усвідомлення змісту прочитаного, а разом з тим засвоюють нові лексико-граматичні і синтаксичні конструкції.

А.К. Аксьонова, Л.С. Вавіна, М.Ф. Гнездилов, В.Г. Петрова, Г.С. Піонтківська, З.М. Смірнова, Т.К. Ульянова та інші відзначають, що робота, спрямована на комунікативний розвиток розумово відсталих учнів, повинна проводитися в двох напрямках: формування мовленнєвих умінь з одного боку і навчання використанню цих умінь у практичній діяльності - з іншого.

Сформовані вміння та навички у розумово відсталих школярів, на думку вчених, залишаються недостатньо дієвими без систематичного їх застосування в практиці мовленнєвого спілкування.

Для того, щоб розробити досить ефективні прийоми роботи і вправи з формування комунікативних умінь у розумово відсталих учнів необхідно, перш за все, враховувати особливості мовленнєвого розвитку даної категорії учнів. Основна причина труднощів для розумово відсталих учнів у формуванні комунікативних умінь, як вказували Л.В. Занков, Ж.І. Шиф та інші - це відсутність в них потреби у говорінні і письмі, так званої мотивації мовлення, яка у таких учнів сама по собі не виникає.

Аналізуючи мовлення розумово відсталих учнів, з її смислового боку, необхідно відзначити таку специфічну рису, як конкретність окремих оборотів і побудови висловлювання в цілому. Внаслідок цього, усне висловлювання і письмовий виклад нерідко страждають схематичністю. Багатьма дослідниками А.К. Аксьонової, Л.С. Вавіною, М.Ф. Гнездиловим, В.Г. Петровою, Е.Ф. Соботович, зверталася увага на те, що при неповноцінно сформованому мовленні, процес формування комунікативних умінь проходить повільно і з стійкими порушеннями. Враховуючи вище сказане, можна стверджувати, що для розумово відсталих учнів, які починають опановувати комунікативними вміннями, оволодіння мовленнєвими вміннями є специфічна і досить істотна вимога до чіткого усвідомлення ролі мовлення в практичній діяльності.

У процесі розвитку комунікативних умінь розумово відсталих учнів необхідно давати їм певний мінімум теоретичних відомостей,

оскільки вміння та навички формуються більш успішно, якщо вони усвідомлені.

Для формування і розвитку комунікативних умінь в учнів вчителю необхідно правильно організувати, в першу чергу, словникову роботу, що передбачає максимально ефективний відбір лексичного матеріалу, його семантизацію з наступним систематичним включенням в практику мовленнєвої діяльності.

Вчителю необхідно систематично формувати і закріплювати ці вміння протягом усього періоду навчання у відповідності з програмними вимогами.

У розробленій нами методиці роботи зроблена спроба систематизувати вправи, що сприяють формуванню комунікативних умінь розумово відсталих учнів 5-6 класів у процесі вивчення української мови.

У результаті аналізу необхідної науково-методичної літератури, враховуючи надбання в галузі сучасної спеціальної дидактики та методики викладання мови в основній школі, вивчення процесу навчання української мови у загальноосвітньому навчальному закладі, складовою частиною якого є розвиток усного і писемного мовлення школярів, ми прийшли до думки, що для розвитку комунікативних умінь у розумово відсталих учнів необхідно створити такі умови:

- спонукати постійно користуватися мовленням;
- навчати правильно добирати слова для висловлювання та побудови фраз;
- вимагати правильно будувати висловлювання;
- привчати викладати свої думки логічно, чітко, без помилок в усній і писемній формі.

Удосконалення мовлення школярів, з боку граматичної правильності, передбачає активне використання наявних зв'язків між лексикою, морфологією та синтаксисом.

Як зазначають О.М. Біляєв, Д.М. Богоявленський, С.Ф. Жуйков, Г.М. Іваницька, А.К. Маркова, В.Я. Мельничайко, Л.М. Симоненко, О.В. Текучов, Л.П. Федоренко, вміння використовувати набуті знання у практичній діяльності самі по собі не розвиваються і потребують спеціально організованого навчання.

Як стверджують Л.С. Виготський, О.М. Леонт'єв, П.Я. Гальперін процес розвитку комунікативних умінь в учнів повинен ґрунтуватися на взаємозв'язку розвитку мовлення і мислення.

Як відомо, мовні знання необхідні при побудові висловлювань різних типів, є активними стилістично усвідомленими чинниками. Оскільки, програмою з української мови загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з інтелектуальною недостатністю передбачено ознайомлення школярів з художнім, науковим та діловим стилем мовлення, а також з такими типами текстів, як розповідь, опис, міркування, вчитель повинен показувати стилістичні можливості тих

частин мови які вивчаються, вчити свідомо будувати необхідні мовні конструкції в процесі продукування висловлювань. Розв'язання цього завдання не може бути досягнуто лише шляхом засвоєння зразків. Тому, необхідно систематично розвивати мовлення, стимулюючи учнів до викладу думок, як в усній так і писемній формі. Коли активно працює думка, коли сам учень на своєму матеріалі відновлює, поширює, зіставляє, конструює, продукує речення певного типу, використовуючи ті чи інші мовленнєві звороти у зв'язному висловлюванні. Це є ефективними прийомами розвитку мисленнєвих операцій, таких як аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація тощо. Практичне використання, запропонованих в експериментальній методиці, вправ, спрямоване на формування мисленнєвих і мовленнєвих дій.

Нами, в процесі розробки експериментальної методики, був врахований пропедевтичний принцип координації усного і писемного мовлення школярів, у якому усні види робіт передують письмовим.

Таким чином, вище зазначене, дозволило побудувати орієнтовну модель експериментального навчання. Програмний зміст, якого передбачає ознайомлення з мінімумом необхідних теоретичних відомостей, що збагачує лексичний запас розумово відсталих школярів, впливає на граматичну будову їх мовлення, шляхом застосування корекційної роботи, на основі використання ефективних прийомів роботи та навчально-тренувальних вправ.

Відповідно до цього, роботу з розвитку комунікативних умінь, в період вивчення української мови, необхідно розпочинати з проведення словникової роботи. Зміст словникової роботи передбачає – розширення й активізація словника, розкриття значення слів, розвиток навичок правильного вживання слів, ознайомлення з найпростішими фразеологізмами. Однак, вирішення тільки таких завдань у галузі лексичної роботи недостатньо. Щоб навчити учнів правильно висловлюватись, виражати свої думки, наміри, почуття, передавати інформацію, використовуючи різні синтаксичні конструкції, необхідно навчити учнів використовувати у мовленні лексико-граматичні групи слів: антоніми, синоніми, багатозначні слова. Саме за допомогою такої лексичної роботи у розумово відсталих учнів формуються уміння вірного слововживання, виразності, доцільності та образності мовлення.

Удосконалення мовлення школярів з боку граматичної правильності, передбачає активне використання наявних зв'язків між лексикою, морфологією та синтаксисом.

Виходячи з цього, під час розробки експериментальної роботи навчання ми пропонуємо використовувати такі прийоми роботи з розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь у розумово відсталих учнів:

- забезпечення активності і самостійності учнів під час виконання лексико-граматичних і граматико-стилістичних вправ;

- створення ситуацій, які б спонукали до використання мовних знань у самостійних усних і письмових висловлюваннях учнів;

- виправлення помилок у мовленні школярів на уроках української мови;

- приділення уваги до мовлення учнів на уроках інших предметів шкільного циклу.

У програмі подається мінімальний обсяг знань, доступний розумово відсталим учням, певна лінгвістично-термінологічна основа, яка необхідна для розвитку мовленнєвих умінь у розумово відсталих учнів. Як стверджують психологи Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтєв, О.О. Леонтєв, І.Я. Лернер, поняття можуть виконувати свою пізнавальну роль лише в тому випадку, якщо будуть втілені в точні словесні позначення та визначення. Створення умов для формування понять та для точного вираження їх у визначеннях і термінах, є вимогою принципу науковості і доступності.

Відомо, що процес формування комунікативних умінь складний і довготривалий і потребує від вчителя досконалого знання теоретичних основ формування зв'язного мовлення, ефективного застосування методів і прийомів, системи вправ, як основного засобу навчання зв'язних висловлювань, важливої умови дієвості навчання.

Для повноцінного розвитку мовлення учень повинен набути таких здатностей:

- розуміти лексичні та граматичні мовні значення;

- засвоювати норми літературного мовлення;

- зіставляти усне і писемне мовлення;

- збагачувати темп мовлення згідно з мірою удосконалення мовленнєво-творчої системи.

У процесі розробки вправ, спрямованих на розвиток комунікативних умінь, ми враховували специфіку розвитку зв'язного мовлення розумово відсталих учнів. Ці вправи передбачали забезпечення комунікативно - діяльнісного і функціонально - стилістичного підходів до навчання української мови, а їх зміст і характер мали відповідати структурі мовленнєвої діяльності.

Таким чином, адаптуючи різні вправи з розвитку мовлення, ми пропонуємо такі основні групи навчально - тренувальних вправ: рецептивні, репродуктивні, продуктивні.

До рецептивних – відносяться загальномовленнєві та стилістичні вправи, що потребують від учня сприйняття, усвідомлення і запам'ятовування одержаної інформації, характеристики мовних явищ за певною ознакою, оцінки й аналізу мовних засобів, знаходження в тексті

стилістичної невідповідності тощо. Учням доцільно пропонувати такі завдання: виділити в запропонованому мовному матеріалі певну частину мови, довести доречність її вживання, підібрати близькі або протилежні за значенням слова, вставити дану частину мови у речення тощо.

З метою формування комунікативних умінь пропонуються репродуктивні вправи, які спрямовані на застосування набутих знань у практичній діяльності. Вони вказують на способи діяльності, передбачають вибір мовних засобів за певною ознакою, поширення речень і вставку пропущених слів, відповіді на запитання тощо.

Учням пропонуються такі завдання: замість крапок вставити пропущені слова, продовжити речення, утворити словосполучення і речення з поданих слів, дати відповіді на запитання, поставити запитання до речення і тексту, перебудувати речення, вживаючи різні частини мови тощо.

На основі набутих знань і сформованих мовленнєвих умінь розумово відсталих учнів, доцільно використовувати вправи продуктивного характеру, які передбачають творче застосування цих знань з тим, щоб використати їх у новій мовленнєвій ситуації. Вони потребують вільного оволодіння способами діяльності, необхідними для перебудови текстів, редагування, продукування зв'язних висловлювань різних стилів, типів і жанрів мовлення. Учням пропонуються такі завдання: виявити й виправити наявні у тексті помилки, робота з деформованим текстом, скласти зв'язну розповідь на задану тему, побудувати висловлювання за запитаннями, скласти усний переказ прослуханого чи прочитаного самими учнями різного типу текстів.

У процесі розвитку комунікативних умінь у розумово відсталих учнів необхідно приділяти значну увагу ситуативним вправам. Їх основою є певна мовленнєва ситуація, яка стимулює учнів до мовленнєвої діяльності.

Відтворення різноманітних мовленнєвих ситуацій, що спонукають учнів до висловлювання, полегшує процес перетворення мовлення у засіб спілкування. Працюючи з учнями в цьому напрямку, спочатку демонструються зразки висловлювань, їх побудова. Поступово розвивається здатність школярів складати найпростіші тексти. У процесі виконання навчальних завдань за принципом від дій за аналогією до самостійних висловлювань з часом розвивається самостійність в мовленнєвій діяльності розумово відсталих школярів.

Зміст експериментальної роботи з розвитку умінь правильно й доречно складати власні висловлювання розумово відсталими учнями, за допомогою зазначених вправ, і є підґрунтям для формування комунікативних умінь: сприймати і розуміти чуже мовлення, запам'ятовувати необхідну інформацію, розпізнавати вивчені явища; відтворювати, використовуючи засвоєнні знання і мовні засоби,

вибирати необхідні й доцільні мовні засоби, поширювати речення, вставляючи необхідні за змістом слова, доповнювати речення, ставити запитання і відповідати на поставлені запитання, переказувати прочитаний чи прослуханий текст; творчо застосовувати набутий досвід у нових мовленнєвих ситуаціях, перебудовувати текст, редагувати, створювати зв'язні висловлювання.

Список використаних джерел

1. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підруч. / Ф. С. Бацевич. – К : Академія», 2004. – 344 с. 2. **Бабешина Н. Н., Свириденков В. П.** Развитие речи на уроках русского языка в V-V I I I классах вспомогательной школы. / Надежда Николаевна Бабешина, Владимир Петрович Свириденков ; под ред. З. Н. Смирновой. – М. : Просвящение, 1978. – 208 с. 3. **Вавина Л. С.** Методические рекомендации к изучению русского языка учащимися вспомогательной школы с украинским языком обучения / Людмила Сергеевна Вавина. – К., 1977. – 48 с. 4. **Гнездилов М. Ф.** Развитие устной речи умственно отсталых школьников : пособ. для учителей вспомогат. шк. / Михаил Федотович Гнездилов.– М. : Учпедгиз, 1947. – 135 с. 5. **Соботович Є.Ф.** Особливості засвоєння лексики розумово відсталими дітьми / Є.Ф. Соботович // Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. Зб. / Ін-тут спец. педагогіки АПН України. – К., 2004. – Вип. 5. – С. 304-308.

Spy`sok vy`kory`stany`x dzherel

1. **Bacevich F. S.** Osnovi komunikativnoї lingvistiki : pidruch. / F. S. Bacevich. – K : Akademija», 2004. – 344 s. 2. **Bebeshina N. N., Sviridenkov V. P.** Razvitie rechi na urokah russkogo jazyka v V-V I I I klassah vspomogatel'noj shkoly. / Nadezhda Nikolaevna Babeshina, Vladimir Petrovich Sviridenkov ; pod red. Z. N. Smirnoj. – M. : Prosvjashhenie, 1978. – 208 s. 3. **Vavina L. S.** Metodicheskie rekomendacii k izucheniju russkogo jazyka uchashhimisja vspomogatel'noj shkoly s ukrainskim jazykom obuchenija / Ljudmila Sergeevna Vavina. – K., 1977. – 48 s. 4. **Gnezdilov M. F.** Razvitie ustnoj rechi umstvenno otstalyh shkol'nikov : posob. dlja uchitelej vspomogat. shk. / Mihail Fedotovich Gnezdilov.– M. : Uchpedgiz, 1947. – 135 s. 5. **Sobotovich Є.F.** Osoblivosti zasvoennja leksiki rozumovo vidstalimi dit'mi / Є.F. Sobotovich // Didaktichni ta social'no-psihologichni aspekti korekcijnoї roboti u special'nij shkoli: nauk.-metod. Zb. / In-tut spec. pedagogiki APN Ukraїni. – K., 2004. – Vip. 5. – S. 304-308.

Gerashchenko S. Ways of development of communication skills in mentally retarded pupils at lessons of the Ukrainian language. The article deals with the problem of communication skills in mentally retarded students. Presented and explained teaching conditions and exercises that can be used to develop communication skills of students at the Ukrainian lessons. Based on

the review of general and special pedagogical, psychological and methodological literature, analysis of practices in article covers some ways to develop communicative skills of mentally retarded students in the study of Ukrainian language.

Choosing specified theme due the need to improve the communicative competence, common language and speech culture mentally retarded pupils, efficiency speech training of mentally retarded students and those essential importance attached to the study of the Ukrainian language in education, training and rehabilitation of persons with mental retardation.

Identify theoretical and methodological approaches to identify ways of communication skills in mentally retarded students in a real practical sense, which in particular is a specification language skills, providing active and independent learners while performing lexical and grammatical and stylistic grammar exercises, creating situations would encourage the use of acquired knowledge in independent oral and written statements by students.

Key words: communication skills, mentally retarded students, speaking skills.

Отримано 18.02.2015 р.